

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ І ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ**

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Навчально-методичною радою ІДГУ
Протокол № 4 від 15.01 2019 р.

Голова НМР Н. М. Кольцун Н. М. Кольцун

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Військове мистецтво в добу античності та середньовіччя
(назва навчальної дисципліни)

освітній ступінь бакалавр
(назва освітнього ступеня)

галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, 03 Гуманітарні науки
(шифр і назва галузі знань)

спеціальність 014 Середня освіта (014.03 Історія), 032 Історія та археологія
(код і назва спеціальності)

освітня програма Середня освіта: історія
(назва освітньої програми)

освітня програма Історія та археологія: історія. Європейські студії (зі знанням англійської мови)
(назва освітньої програми)

тип дисципліни вибіркова
(обов'язкова / вибіркова / факультативна)

ПОГОДЖЕНО:

Гарант освітньо-професійної програми

Дзюров В.В.
(підпис, ініціали, прізвище)

РЕКОМЕНДОВАНО:

кафедрою української і всесвітньої історії та культури

протокол № 8 від 10.09.19

Завідувач кафедри
В.Г. Церковна
(підпис, ініціали, прізвище)

ПОГОДЖЕНО:

Голова науково-методичної ради факультету

І.Б. Ушанок
(підпис, ініціали, прізвище)

Розробники програми:

Татарінов Іван Євгенович, кандидат історичних наук, ст. викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури

Рецензенти програми:

Церковна Віра Георгіївна, кандидат історичних наук, завідувач кафедри української і всесвітньої історії та культури.

1. ОПИС ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна	Заочна
Кількість кредитів:4	Лекції:	
	26	6
Модуль:1	Практичні заняття:	
Загальна кількість годин:120		
Рік вивчення дисципліни за навчальним планом:3-4	Лабораторні заняття:	
Семестр:6-8	Семінарські заняття:	
	22	6
Тижневе навантаження (год.):	Консультації:	
- аудиторне: 3		
- самостійна робота: 5	Індивідуальні заняття:	
Форма підсумкового контролю:залік		
Мова навчання:українська	Самостійна робота:	
	72	108

2. МЕТА ДИСЦИПЛІНИ

Предмет вивчення навчальної дисципліни: військова історія, міліарна справа, організація, стратегія, тактика, озброєння спорядження, військового флоту, фортифікація, облогова справа, види та роди військ доби античності та середньовіччя.

Метою вивчення дисципліни є: формування у студентів системи знань про розвиток військового мистецтва в добу античності та середньовіччя, і впливу цього процесу на цивілізаційний розвиток.

Передумови для вивчення дисципліни: немає

Міждисциплінарні зв'язки: Історія західної цивілізації, Історія країн Центрально-Східної Європи, Історія стародавнього світу, Історія середніх віків.

3. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути такі результати навчання:

- Знання:** знати етапи розвитку військового мистецтва, сучасні наукові підходи до висвітлення ключових проблем військово-історичних досліджень; знати основні досягненнями сучасної науки як у теоретичному, так і у практичному плані, закласти основи для подальшого накопичення конкретно-історичних знань і методологічних навичок, щоб успішно використовувати їх у дослідженні давньої історії; знати основні стадії розвитку військового мистецтва, висвітлювати їх

особливості; знати понятійно-термінологічний апарат курсу; знати підходи до оцінки розвитку військового мистецтва.

2. *Уміння:* вміти аналізувати підходи до вивчення військової історії, обґрунтовувати свою світоглядну позицію щодо процесів розвитку військового мистецтва; авати цілісну характеристику історії військової справи; вміти встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між процесами еволюції людського суспільства та станом військової культури; вміти синхронізувати різні періодизації, скласти таблиці військових дій, працювати з історичними картами; вміти використовувати історичні та зброезнавчі терміни і поняття під час усних відповідей на семінарських заняттях, застосовувати терміни гуманітарних та природничих наук при характеристиці військового мистецтва окремих епох; вміти здійснювати самостійний пошук інформації з використанням різноманітних ресурсів.
3. *Комунікація:* використовувати набуті знання при веденні наукових дискусій з питань історії війн; створювати умови для комунікації із представниками наукових, громадських, релігійних і національно-культурних організацій; застосовувати набуті знання та вміння з основних питань військової історії для формування відповідних знань та вмінь учнів.
4. *Автономність та відповідальність:* виконувати індивідуальні науково-дослідні завдання з відповідної проблематики, виявляти самостійність і соціальну відповідальність, громадянські та патріотичні чесноти при виконанні функціональних обов'язків.

4. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви модулів / тем	Кількість годин (денна форма навчання)							Кількість годин (заочна форма навчання)						
		Аудиторні	Лекції	Семінарські (практичні)	Лабораторні	Консультації	Індивідуальні заняття	Самостійна робота	Аудиторні	Лекції	Семінарські (практичні)	Лабораторні	Консультації	Індивідуальні заняття	Самостійна робота
1	Військова справа Давньої Греції	4	2	2	-	-	-	6	2	2	-	-	-	-	8
2	Македонські війни	4	2	2	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	12
3	Військове мистецтво Риму епохи республіки	6	4	2	-	-	-	6	2	2	-	-	-	-	12
4	Армія Риму в добу імперії.	4	2	2	-	-	-	6	2	-	2	-	-	-	12
5	Військова справа Європи епохи темного середньовіччя	4	2	2	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	12
6	Військове мистецтво епохи раннього	4	2	2	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	12

	феодалізму														
7-8	«Лицарські війни» Високого Середньовіччя XIII - XIV ст.	8	4	4	-	-	-	12	2	-	2	-	-	-	12
9	Військове мистецтво в епоху Сторічної війни (1337-1453 рр.)	6	4	2	-	-	-	8	2	-	2	-	-	-	12
10- 11	Військова справа Пізнього Середньовіччя	8	4	4	-	-	-	12	2	2	-	-	-	-	12
Проміжний контроль		-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	4
Разом:		48	26	22				72	12	6	6	-	-	-	108

5. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

5.1. Зміст навчальної дисципліни за темами

Тема № 1: Військова справа Давньої Греції.

Військова організація давньогрецьких полісів. Види військ, тактика, озброєння. Експансія Персії в Грецію. Армія Персії. Військове протистояння Афін та Спарти. Армії протидіючих сторін. Флот Давньої Греції. Фортифікація, облогова справа.

Тема № 2: Македонські війни.

Підйом Македонії. Військова організація. Походи Філіпа Македонського. Східний похід Олександра Македонського. Армія Олександра Македонського та війська його супротивників (організація, озброєння, тактика). Розпад імперії Олександра. Елліністичні держави та їх військова справа.

Тема № 3: Військове мистецтво Риму епохи республіки

Організація та набір армії в республіканському Римі. Озброєння і тактика на полі бою. Пунічні війни. Армія Карфагену. Військові реформи Гая Марія. Переозброєння римської армії (зброя, обладунок, спорядження). Завоювання Риму доби республіки. Тактика і стратегія в походах Гая Юлія Цезаря. Облогова справа та римський флот доби республіки.

Тема № 4: Армія Риму в добу імперії.

Римська армія доби принципату (комплектування, утримання). Легіони, кіннота, допоміжні війська (спорядження і тактика). Розширення кордонів імперії, походи, будівництво укріплень. Лімес. Армії супротивників Риму. Парфія, варварська периферія. Перехід до оборонної стратегії в імперії. Реформи Діоклетіана. Армія пізньої Римської імперії. Реформи Костянтина.

Тема № 5: Військова справа Європи епохи «темних віків».

Велике переселення народів (військова справа готів, германців.). Гунська навала (організація, тактика, озброєння). Падіння Риму. Армія та військова організація варварських королівств. Військова справа Європи Вендельської епохи. Імперія Карла Великого. Армія франків (організація, тактика, озброєння).

Тема № 6: Військове мистецтво епохи раннього феодалізму.

Походи вікінгів. Тактика, озброєння, флот. Утворення феодальної системи. Феодальне військо. Стратегія, тактика та озброєння Європи в XI-XII ст.

Нормандське завоювання Англії. Замки та облогова справа в Ранньому Середньовіччі.

Тема № 7-8: «Лицарські війни» Високого Середньовіччя XIII - XIV ст.

Особливості військової організації в Англії, Франції та Німеччині. Еволюція озброєння та обладунку в добу Високого Середньовіччя. Стратегія і тактика європейських армій. Хрестові походи. Військово-лицарські ордени. Реконкіста в Іспанії. Війни Англії та Шотландії в XIII- XIV ст. Битви при Стірлінгу, Фолкірку, Банокберні. Монгольська армія XIII- XIV ст. (організація, озброєння, тактика). Західний похід монголів. Битва на р. Калка. Битва при Легниці.

Тема № 9: Військове мистецтво в епоху Сторічної війни (1337-1453 рр.).

Армія Франції напередодні війни. Військо Англійського королівства перед війною. Перший етап війни (1337-1360 рр.) Битви при Кресі та Пуатьє. Посилення Королівства Франція. Другий етап (1369-1389 рр.). Третій етап (1415-1429 рр.). Битва при Азенкурі. Окупація Франції. Завершальний етап війни. Ордонансові роти Франції. Звільнення Орлеану. Битва при Кастильоні. Поразка Англії.

Тема № 10-11: Військова справа Пізнього Середньовіччя.

Посилення королівської влади та зміни в організації та комплектуванні феодалних армій. Армія гуситів та Гуситські війни. Еволюція в озброєнні та спорядженні піхоти і кінноти в XV ст. Зростання ролі найманих армій. Швейцарці та кондотьєри: особливості організації і тактики. Артилерія, ручна вогнепальна зброя. Облогова справа в епоху Пізнього Середньовіччя. Розвиток флоту в XV ст. Бургундські війни (1474-1477 рр.). Війна Червоної та Білої троянд 1455-1486 рр. Битва при Босворті.

5.2. Тематика семінарських (практичних, лабораторних) занять.

Тема № 1: Військова справа Давньої Греції.

Тема № 2: Македонські війни.

Тема № 3: Військове мистецтво Риму епохи республіки.

Тема № 4: Армія Риму в добу імперії.

Тема № 5: Військова справа Європи епохи «темних віків».

Тема № 6: Військове мистецтво епохи раннього феодалізму.

Тема № 7-8: «Лицарські війни» Високого Середньовіччя XIII - XIV ст.

Тема № 9: Військове мистецтво в епоху Сторічної війни (1337-1453 рр.).

Тема № 10-11: Військова справа Пізнього Середньовіччя.

5.3. Організація самостійної роботи студентів.

№ з/п	Вид роботи	Кількість годин		Форми звітності
		денна	заочна	
1.	Підготовка до лекційних та семінарських занять	30	8	Конспект
2.	Підготовка до проміжного контролю	4	4	Модульна контрольна робота
3.	Виконання індивідуальних завдань: - підготовка 2 рефератів з обраної тематики; - заповнити таблицю; - опрацювання тем для самостійного вивчення.	20 18 -	20 18 58	Реферати Таблиці Конспект
	Разом	72	108	

Тематика індивідуальних (групових) завдань

Тематика рефератів:

1. Еволюція обладунків гопліта
2. Безсмертні перського царя
3. Македонська фаланга
4. Походи Олександра Македонського, 334-323 гг. до н.е.
5. Облогові машини Греції та Риму
6. Рим проти варварів – іспанці, парфяни, перси.
7. Преторіанська гвардія.
8. Римська піхота доби занепаду імперії
9. Римська кіннота доби занепаду імперії
10. Пікти 297-841 рр.
11. Армія Візантійської імперії 5-10 ст.
12. Англосаксонський воїн 449-1066 рр.
13. Армія Каролінгів.
14. Сакси, вікінги, нормани.
15. Армія Візантійської імперії 10-13 ст.
16. Нормандські замки Британії 1066-1216 рр.
17. Нормандські лицарі 950-1204 рр.
18. Лицарі ордену госпітальєрів (тевтонців, тамплієрів)
19. Англійські (німецькі, французькі, італійські, іспанські, скандинавські) лицарі 1200-1400 рр.
20. Монгольський воїн 1200-1350 рр.
21. Битва при Креси 1346 р.
22. Битва при Азенкурі 1415 р.
23. Англійські (німецькі, французькі, італійські, іспанські, скандинавські) лицарі 1400-1500 рр.
24. Швейцарці 1300-1500 рр.
25. Англійські лучники.

Заповнення таблиць «Озброєння та спорядження воїнів античності та середньовіччя»:

Для того, щоб вірно виконати завдання студенту необхідно:

А. Приступити до заповнення таблиць тільки після прослухання лекції та виконання всіх завдань семінарського заняття з відповідної теми.

Б. Заповнити таблиці за наступним зразком:

Назва воїна	Наступальна зброя	Оборонна зброя	Спорядження	Кінь та спорядження	Тактика в бою
Грецький гопліт	Спис-дорі, меч-ксифос, фальката	Щит-гоплон	Бронзовий анатомічний панцир, бронзовий шолом корінфського типу, бронзові поножі. Пізніше –	Немає, бився пішим.	Фаланга – зімкнутий стрій, де кожний прикриває сусіда важким щитом. Основна наступальна дія – списом. Переваги – сильний

			льняний панцир.		фронтальний наступ. Недоліки – складно втримати стрій на пересічній місцевості.
Пельтаст					
Сарисофор					
Гетайр					
Безсмертні					
Бойові слони					
Принципи					
Гастати					
Триарії					
Веліти					
Республіка нський легіонер					
Імперський легіонер					
Катафра- ктарій					
Гунський лучник					
Франксь- кий воїн					
Вікінг					
Норманд- ський лицар					
Монголь- ський воїн					
Англій- ський лучник					
Французь- кий лицар 14 ст.					
Жандарм ордонан- сових рот					
Генузь- кий арбалет-					

ник					
Швейцарський найманець					
Гусит					

6. ФОРМИ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

- 6.1. *Форми поточного контролю:* семінарські заняття, індивідуальні завдання.
 6.2. *Форми проміжного контролю:* модульна контрольна робота.
 6.3. *Форми підсумкового контролю:* залік.

7. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Поточний контроль рівня знань студентів передбачає перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Поточний контроль здійснюється за напрямками:

- контроль за систематичністю й активністю роботи на семінарських заняттях;
- контроль за рівнем засвоєння та творчого опрацювання у вигляді індивідуальних завдань.

Модульна контрольна робота проводиться в письмовій формі та включає два теоретичні питання, відповіді на які дають можливість оцінити рівень оволодіння теоретичним матеріалом.

Зразок завдання:

1. Організація та набір армії в республіканському Римі.
2. Стратегія, тактика та озброєння Європи в XI-XII ст.

8. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

8.1. *Шкала та критерії оцінювання знань студентів.*

Переведення підсумкового балу за 100-бальною шкалою оцінювання в підсумкову оцінку за традиційною шкалою

Підсумковий бал	Оцінка за традиційною шкалою
90-100	зараховано
70-89	
51-69	
26-50	не зараховано
1-25	

Схема розподілу балів

Максимальна кількість балів	70 балів (поточний контроль) – середньозважений бал оцінок за відповіді на семінарських заняттях та виконання індивідуальних завдань, який переводиться у 100-бальну шкалу з ваговим коефіцієнтом.0,7	30 балів (проміжний контроль) – за результатами виконання модульної контрольної роботи
Мінімальний пороговий	35 балів (поточний контроль)	16 балів (проміжний контроль)

рівень		
---------------	--	--

8.2. Критерії оцінювання під час аудиторних занять

Оцінка	Критерії оцінювання навчальних досягнень
5 балів	Оцінюється робота студента, який у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, самостійно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу, вільно послуговується науковою термінологією, розв'язує задачі стандартним або оригінальним способом, наводить аргументи на підтвердження власних думок, здійснює аналіз та робить висновки.
4 бали	Оцінюється робота студента, який достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає, в основному розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу, розв'язує задачі стандартним способом, послуговується науковою термінологією. Але при висвітленні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі неістотні неточності та незначні помилки.
3 бали	Оцінюється робота студента, який відтворює значну частину навчального матеріалу, висвітлює його основний зміст, виявляє елементарні знання окремих положень, записує основні формули, рівняння, закони. Не здатний до глибокого, всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, не користується необхідною літературою, допускає істотні неточності та помилки.
2 бали	Оцінюється робота студента, який не володіє навчальним матеріалом у достатньому обсязі, проте фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає окремі питання навчальної дисципліни, не розкриває зміст теоретичних питань і практичних завдань.
1 бал	Оцінюється робота студента, який не в змозі викласти зміст більшості питань теми та курсу, володіє навчальним матеріалом на рівні розпізнавання явищ, допускає істотні помилки, відповідає на запитання, що потребують однослівної відповіді.
0 балів	Оцінюється робота студента, який не володіє навчальним матеріалом та не в змозі його висвітлити, не розуміє змісту теоретичних питань та практичних завдань.

8.3. Критерії оцінювання індивідуальних завдань

Вид	Максимальна кількість балів
Реферат	5
Реферат	5
Таблиця	5

Оцінювання *реферату* здійснюється за такими критеріями: самостійність та оригінальність дослідження, виконання поставлених автором завдань, здатність здійснювати узагальнення на основі опрацювання теоретичного матеріалу та відсутність помилок при оформленні цитування й посилань на джерела. Критеріями оцінювання *таблиці* є правильність та повнота заповнення.

8.4. Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Максимальна кількість балів за відповідь на 1 питання складає 15 балів. Критеріями оцінювання є: повнота відповіді, здатність критичного аналізу теоретичного матеріалу, вміння наводити аргументи та робити висновки.

8.5. Критерії оцінювання під час підсумкового контролю

Підсумкова оцінка виставляється за результатами поточного та проміжного контролю.

9. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Наочний матеріал у вигляді ілюстрацій, ноутбук, проектор для демонстрації фільмів.

10. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

10.1. Основні джерела

1. Алексинский Д. П. Всадники войны: Книга первая. Кавалерия Европы / Алексинский Д.П., Жуков К.А., Бутягин А.М., Коровкин Д.С. – СПб. : ООО «Издательство «Полигон», 2005. – 488 с.; ил.
2. Бехайм В. Энциклопедия оружия (Руководство по оружейведению. Оружейное дело в его историческом развитии от начала средних веков до конца XVIII в.) : [Электронный ресурс] / Вендален Бехайм. – СПб. : АО "Санкт-Петербург оркестр", 1995. – Режим доступа до вид.: <http://Annales.info/evrope/behaym/behaym.htm>
3. Болсуновський Л.І. Воєнна історія. Навчальний посібник : [у 2-х ч.] / Л.І. Болсуновський. – Частина I. – Одеса, 2012. – 348 с.
4. Винклер П. фон Иллюстрированная история оружия / Павел фон Винклер. – М. : Эксмо, 2010. – 256 с.: ил.
5. Военный энциклопедический словарь : [в 2 томах] / Редкол.: А.П. Горкин, В.А. Золотарев, В.М. Карев и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001. – Т.1. – 848 с.; Т. 2. – 816 с.
6. Все войны мировой истории по Харперской энциклопедии военной истории Р.-Э. Дюпюи и Т.-Н. Дюпюи. Кн. 3. – СПб. : ООО «Издательство «Полигон», 2004. – 596, [4] с., ил.
7. Голицын Н.С. Великие полководцы истории : [в 2-х ч.] / Николай Сергеевич Голицын. – Ч. 2 : Великие полководцы новых времен. – СПб. : Тип. товарищества «Общественная польза», 1875. – 197 с.
8. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории : [в 4-х т.]; Пер. с нем. / Ганс Дельбрюк. – Т. 4 : Новое время. – СПб. : Наука, 2001. – 368 с.
9. Денисон Дж. Т. История конницы : [Электронный ресурс] / Джордж Тэйлор Деннисон. – М. : АСТ, 2001. – Режим доступа до вид.: <http://militera.lib.ru/h/denison/index.html>
10. Дюпуи Р.Э. Всемирная история войн : [в 4-х кн.] / Р. Эрнест Дюпюи, Тревор Н. Дюпюи. – Кн. 2 : 1400 год – 1800 год. – М.; СПб : Полигон–АСТ, 1997. – 895 с.
11. Дэйви М. Эволюция войн / Морис Дэйви. – М. : Центрполиграф, 2009. – 386 с. – (Хроники военных сражений).
12. История военного искусства / [М.М. Кирьян, А.И. Бабин, Н.М. Кравченко и др.] ; под ред. П.А. Жилина. – М. : Воениздат, 1986. – 445 с.
13. История военного искусства / под общ. ред. А.А. Строкова. – М. : Воениздат, 1966. – 655 с.

14. История военного искусства : [в 2-х т.] / под общ. ред. П.А. Ротмистрова. – Т. 1. – М. : Воениздат, 1963. – 528 с.
15. История войн и военного искусства : учебник для слушателей-офицеров высших военно-учебных заведений советских вооруженных сил / [Ред. комис. И.Х. Баграмян и др.]. – М. : Воениздат, 1970. – 559 с.
16. Кулинский А.Н. Европейское холодное оружие. / Александр Николаевич Кулинский. – СПб. : ООО «ТПГ “Атлант”», 2003. – 552 с.
17. Лиддел Гарт Б.Х. Решающие войны в истории / Бэзил Хенри Лиддел Гарт. – М. : Центрполиграф, 2012. – 288 с.
18. Лэннинг М. 100 великих полководцев / Майкл Ли Лэннинг. – М. : Вече, – 1999. – 480 с.
19. Меринг Ф. История войн и военного искусства / Франц Меринг. – СПб. : ООО «Издательство Полигон», 1999 – 528 с., ил.
20. Мячин А.Н. 100 великих битв / А. Н. Мячин. – М. : Вече, 2005. – 640 с.
21. Свечин А.А. Эволюция военного искусства : [в 2-х т.] : [Электронный ресурс] / Александр Андреевич Свечин. – М.-Л.: Военгиз, 1928. – Режим доступа до вид.: <http://militera.lib.ru/science/svechin2a/index.html>
22. Словарь военных терминов / Сост. А.М. Плехов. – М. : Воениздат, 1988. – 335 с.
23. Советская военная энциклопедия : [в 8 томах] / Глав. ред. ком.: А.А. Гречко (председатель). – М. : Воениздат, 1976.
24. Соколов Б.В. 100 великих войн / Б.В. Соколов. – М. : Вече, 2002. – 538, [6] с.
25. Хардинг Д. Иллюстрированная история оружия от древности до наших дней / Д. Хардинг, Р. Грей ; пер. с англ. П.А. Самсонова. – Минск : Попурри, 2004. – 336 с.
26. Шишов А.В. 100 великих военачальников / А.В. Шишов. – М. : Вече, 2002. – 608 с
27. Яковлев В.В. История крепостей / Виктор Васильевич Яковлев. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ»; СПб.: ООО «Издательство Полигон», 2000. – 400 с.
28. Коннолли Питер. Греция и Рим: энциклопедия военной истории. – М. : Вече, 2000. – 563 с.
29. Альманах «Армии и битвы». – М. : РЕЙТТАРЪ, 2002–2009.
30. Военно-историческая антропология. Ежегодник. – М. : РОССПЭН, 2002–2006.
31. Военно-исторический альманах «Новый солдат». – 2000–2002.